

kozó sorokat. Nagyon elérzékenyedtél és ezer baráti üdvözléte küld. Majdnem mindennap itt van, végtelenül kedves, *egy áriát írt Pepi számára*, aki elküldi neked, de nagyon kér, ne mutasd senkinek és ne mondd meg senkinek, ha netalán énekelnéd, hogy megvan a kézírata. Erre Beethoven is kéret.» Teréz grófnő a kótát megkapva, sietve válaszol: «Az ária végtelen örömet szerzett. Másnap már kívülről tudtam, el is énekeltem, óriási sikert aratott és a kótáját senki sem látta.»

Ez a dal az itt nemsokára felcsendülő «Boldog barátság» című, mely op. 88. számot viseli.

Másik ilyen műsorszámunk a zongorára és kürtre írt szonáta, mely gróf Deymék szalonjában, ahol Brunswick Teréz is jelen volt, 1800 április 18-án került bemutatásra. A briliáns zongoraszó Beethoven játszotta, a kürtöt Punto, épúgy, mint 1800 május 7-én itt a Várszínházban. Tiszta szerkezetű, finom és szokatlan alkotás.

Harmadik magyar vonatkozású műsorszámunk a grandiózus «Appassionata»-zongoraszonáta, melyet legjobb barátjának, Brunswick Ferenc grófnak ajánlott s amelyet Beethoven utolsó éveit legmegbízhatóbb tanújának, Schindlernek állítása szerint Martonvásáron írt «egyhuzamban», amint Schindler mondja. Férfias erejű első tételle után, egyik legmélyebb és legérmesebb Beethoven-andante következik, olyan, amelyet csak ő tudott írni.

Vonósnégyes nélkül Beethoven zenei képe nem lehet teljes, azért a legszebbek legszebbjét vettük műsorrunkra, azt, amelynek csodálatos E-dur molto adagio-járól maga a mester mondta, hogy a «szférák zenéje».

S végül a Kreutzer-szonáta: a hegedű-zongora költészet koronája.

Papp Viktor.

Irodalmi Lexikon. Szép vastag könyv: 1224 lap, kéthasábos, apróbetűs nyomással, szövegközi és önálló képmelléletekkel, kemény vászonkötésben, melynek címloldalán Dante aranynyomású profilja hívogat. Szerkesztette *Benedek Marcell*, vagy ötven szakember közreműködésével. Munkatársai közül Alexander Bernát, Babits Mihály, Balassa József, Bonkáló Sándor, Czebe Gyula, Éber László, Germanus Gyula, Kállay Miklós, Kunos Ignác, Lambrecht Kálmán, Lengyel Miklós, Nagy József, Révay József, Schmidt

József, Schöpflin Aladár, Sebestyén Károly, Turóczy-Trostler József, Vikár Béla az ismertebb nevek. Vannak közöttük igazi tudósok, de jólismert pártemberek is. Következtessünk? Sejtünk? Ne még!

Elfordítjuk a címlapot: a szerkesztő Előszava fogad. Szokatlanul mondja, hogy először ír egy lexikonhoz, hiszen Diderot és D'Alembert híres Encyklopédiája óta kevés rá a példa. A XVIII. századi nevezetes Encyklopédiára való utalás tovább szöveti velünk a sejtelmet, mit a munkatársak névsora ébresztett, hogy u. i. világnézeti lexikonnal lesz itt dolgunk. S csakugyan a szerkesztő, bármennyire becsüli is az adatok értékét, legszükségesebbnek tartja az olvasó irányítását «az adatok rengetegében.» Az adatok rengetegében? Hiszen a lexikont csak egy-egy címszó fülénél fogva kérdezhetjük meg, egy címszó alatt pedig nem igen van olyan rengeteg adat, s ha van, gondos elrendezés maga eligazít, «irányít» köztük. Újabb sejtélem: mintha mást gondolna a szerkesztő, mint amit mond. Tovább menve megjegyzi, hogy a lexikon cikkei úgy vannak megírva, hogy végigolvassuk őket s ne csak adataikat kapkodjuk ki hirtelen: «minden nagyobbacska cikk kritika, esztétikai értékelés, tömörített essay». Így hát egy-két adat kedvéért azt is végig kell olvasnom, ami már nem adat, hanem vélemény, állásfoglalás. Így kell hát értenünk azt az «irányítást»? Most már aggodalmaim is vannak: Vajjon nem «befolyásolás» lesz-e az inkább? Vajjon nem fognak-e csak rideg adatokkal traktálni, mikor nagyobbacska cikkeket, esszayt, irányítást szöveghoznám, nem szűrjék-e ki a szememet essay-vel, mikor adatot keresnek s nem irányítanak-e másokat az ellen, amit én becsülök? A szerkesztő megnyugtató: «az íróknak és korának objektív rajzát, műveinek elfogulatlan, tiszta esztétikai szempontból való megítélését» fogom megkapni minden alkalommal. Tiszta esztétikai szempontból? Hát a filozófusok, a nyelvészek, a historikusok, az irodalomtörténészek, az elméletírók, a filológusok? Azokat is ebből a szempontból fogják megítélni? Vagy ha nem, hát miből? S magát az irodalmat is csak esztétikaiból? Hát a történeti, a nemzeti, az erkölcsi szempont mit vétett?

Nyelvem hegyén volna még egy kérdés: oly sok munkatárs vajjon magától egyetért-e? s irányítja-e őket

valaki? — de megelőz a szerkesztő. Ő nem «fázik» attól, mint más lexikon-szerkesztők rendszeren, hogy munkatársait rászabadítsa az ítélkezésre. Megérti ugyan az aggodalmat, hogy t. i. «eltérő vélemények káoszává» találna lenni a lexikon; megérti, különösen a mi viszonyaink közt, «ahol annyi világnézeti, politikai és egyéb elfogultság homályosítja el az emberek esztétikai látását.» De szembe mer nézni a veszedelmekkel: jól ismeri magát és munkatársait (talán úgy mondhatta volna, hogy jól kiválogatta: «eltérő» véleményeknek lehetőleg elejét veendő); tudja, hogy a lelkük mélyén esetleg lappangó elfogultságokat igyekezni fognak legyőzni s felelősségük teljes tudatában írnak le minden sort, fontolnak meg minden ítéletet s egyébként is «egy kultúrán belül élő emberek vélekedése nem is lehet nagyon eltérő a művészi szépnek megítélésében, ha egyéb elfogultságaiktól hajlandók egy pillanatra megszabadulni». Már pedig megmondta, hogy az ő munkatársai hajlandók erre.

Nagyon szép! Eltekintve attól, hogy e lexikonban nemcsak művészi szépről van szó, hanem történeti s erkölcsi értékekről is: honnan van hát, hogy egy kultúrán belül élő s magukat «egyéb» elfogultságoktól mentnek tudó emberek közt mégis oly nagy eltérések lehetnek a művészi szép megítélésében, mint a mai magyar emberek két nagy csoportja közt? Vagy nem tartja elfogultságnak egyik sem a magát (de mindkettő annak a másikat), vagy pedig — s alighanem ez az igazság — nem *egy* kultúrán belül élünk, még ha ismereteink egyformák is.

Jól érzi azonban a szerkesztő, hogy e sok szép elfogulatlan fogadkozás hiteltel könnyen megrendíthetnek a lexikon némely feltűnő tényei, elsősorban a legkönnyebben feltűnők, az olvasatlanul is megállapíthatók. Siet hát kijelenteni, hogy a cikkek egymáshoz viszonyított terjedelmében senki se keressen értékelési fokozatokat, osztályozó különbségtevést, mert ők «nem mérték rőffel az írói nagyságot», ők könyvet írtak, nem noteszt (értsd: tanárit)! A cikkek essay-jellege is lehetetlenné tette, hogy sorszám szerint előre kiszabják.

Furcsa! Értékelni akarnak s ezért beszélnek, társalognak, essay-znek a pusztá adatközlésen felül: s mégis épen az legyen a melékes, hogy *menyit* beszélnek? Épen az nem tekin-

tendő mértéknek, amivel, ami által értékelnek? Hisz a dolog természetéből is az következik, hogy a kisebb értékkel kevesebbet foglalkozom, mint a naggyal; s míg amazt akár egy rövid szóval elintézhetem, az igazi nagy érték mind gazdagságánál, mind rendkívüli voltánál fogva hosszabban leköti s nem értékelhető, nem jellemezhető olyan kurtán-furcsán. Ha egy lexikon szerkesztője a cikkek terjedelmét ötven munkatárs egyéni tetszésére bízta, akkor az ő eljárása, épen az értékelés szempontjából, legjobb esetben is lelkiismeretlenség, a noteszről, meg a rőről szóló fölényes kijelentése pedig a kényelem nyeglesége.

Ez Először épen elég arra, hogy bizalmatlanná tegyen a lexikon iránt. Lehet-e jól átgondolt terv az, mely ötven munkatárs segítségével irányító munkára vállalkozik, de a tiszta esztétikai szemponton kívül, mely a lexikon anyagának egyébként is csak egy részére alkalmazható (ha alkalmazható), nem határozza meg az irányítás jellegét, elvét? Hiszen a tiszta esztétikai szempont még az úgynevezett szépirodalomnak sem lehet kizárólagos szempontja, vagy ha azzá teszik meg, az már époly dekadencia, mint az a szépirodalom (költészet), amely pusztá alaki hatások vadászásában merül ki! Az irodalomnak nyelv az eszköze, a nyelv pedig elkerülhetetlenül tartalmat, jelentést, gondolatot, szándékot, ítéletet hoz magával: az irodalomban tehát épen annyi üdvös, vagy kárhözatos elem lehet, amennyit a nyelv közvetíteni bír. Bekuporodhat valaki a «tiszta esztétikai szempont» elefántcsonttornyába és kijelentheti, hogy ő a nyelvből közzét anyagnak csak művészi alakításával és kifejezésével törődik, mindegy! az az oly fölényesen mellőzött tartalmi, gondolati elem is hat az olvasók ezreire, s mennél kárhözatosabb a hatás, annál frivolabb a tiszta esztétikai szempont hangzótása vele szemben. Tiszta esztétikai szempont csak a tiszta (elméleti) esztétikában van helyén; az irodalom azonban minden esztétikai alakíságot és eszményt konkrét közlésel állít elő s ennél fogva hatásának s megítélésének mindenkor egyaránt alapja és tényezője volt mindkét említett elem. S mindazok, akik a közösség lelki egészségét is féltették és ápolni akarták, igenis számításba vettek egyebet is a tiszta esztétikumon kívül, mert (mint a mi nagy korszakunk képviselői

és kritikusai: Arany, Gyulai, Salamon Ferenc és mások) jól tudták, hogy «az ízlés nem csupán az ízlés dolga, kapcsolatlanban áll az erkölccsel s a helyes gondolkodással is». Jól tudták. Pedig ők sem az erkölcsi jót, hanem a szépet tartották a művészet céljának; csak-hogy azt sem túrték, hogy a szép örve alatt a jó megsértessék. «A valóban szép sohasem lehet erkölctelen, de az erkölcsös még magában nem szép»; «A költészet nem erkölcsi prédikáció, de még kevésbé az erkölctelenség prédikálása» — mondja Gyulai Pál. S ezt az álláspontot, mely az irodalom egész igazságát veszi alapul, a tiszta esztétikai szempont álláspontjával felsebélni, kétségkívül hamis, kontár, sőt frivol egyoldalúság, még ha nincs is hátsó gondolat az esztétikai elv cégre mögött.

A tiszta esztétikai szempont kitűzése egyéb, lényeges szempontok (erkölcsiek, nemzetiek) elvetésével, vagy kicsibe vételével lehet egyértelmű s mikor az elfogulatlanság ismérvének tétetik meg, másfelől a legnagyobb mértékű elfogultságot is szabadjára eresztheti. Akinek az irodalom csak esztétikum, annak számára Csáki szalmája lehet minden egyéb, ami az irodalomban benne van.

Ám legyen egy irodalmi lexikon több és egyéb, mint rideg adatközlés, ám kívánjon irányítani is, de akkor jelölje meg elfogadhatólag a maga irányát. Hogy ilyenül a «tiszta esztétikai szempont» nem ismerhető el, mert vele legalább is egyenlő értékű szempontok fumiálását jelentheti, az a mondotakból már eléggé érthető. E szempont hangoztatása vagy üres kérdés, mely elfogulatlanságot színlel s elfogultságot leplez, vagy pedig annak a jele, hogy a lexikon szerkesztője egyáltalán nem gondolta meg komolyan a maga feladatait s ötven munkatársát egy jó csengésű jelszóval eresztette útnak, hogy magának ne kelljen gondolkoznia. Különben is munkatársai során végignézve, ha valamiben rokonságot fedezhetünk fel köztük, az inkább világnézeti és politikai, mintsem esztétikai vérrokonság. Miért nem mondja meg hát nyíltan és bátran az előszó, hogy ilyen és ilyen világnézet, vagy politikai érdek szempontjából és propagálása végett készült a lexikon? Ha én irodalmi lexikont szerkesztenék, nyíltan megmondanám, hogy az esztétikain kívül «egyéb» szempontjaim (elfogultságaim?) is vannak s munkatár-

saimat megfelelő módon utasítanám; s ha munkatársaim névsorából a vak is láthatná, hogy nemzeti, történelmi, erkölcsi értékek óvása és propagálása a célom, akkor nem vitetnék magam előtt egy «tiszta esztétikai szempont» felírású táblát. Mikor pedig munkatársaim cikkeiket megkapnám, alaposan megvizsgál-nám, vajjon szándékaim szerint jártak-e el s nem tudom, elmondhatnám-e Benedek Marcellel, hogy «szebben való-sították meg ezt a munkát, mint ahogy elgondoltam».

Lássunk valamit a kivitelből is.

Először is a rőf! Hogy egyik író néhány sorral többet, vagy kevesebbet kap-e, mint egy másik, az csakugyan mellékes. De nem mellékes, ha Deák Ferenc csak kétszer annyit kap, mint Jászi Oszkár; ha Cwittinger négy sort kap, mikor Czebe Gyula ötöt s Darkó István szlovenszkói ifjú nyolcat; ha Gyulai Budapesti Szemléje kevesebb, mint A Hét, körülbelül annyi, mint a Revue de France s csak negyed-résznyi, mint a Nyugat, melynek jelentősége is méltatva van, míg a Szemlééről csak adatokat kapunk; ha Blau Lajos, rabbi képző igazgató annyi helyet kap, mint Csengery Antal, Salamon Ferenc kevesebbet, mint Lukács György, Bíró Lajos annyit, mint Beöthy Zolt, Juda Lőb Ben-Zeéb, az első modern héber grammatikus többet, mint II. Rákóczi Ferenc, aki viszont Kunfi Zsigmond terjedelmének csak egyharmadát kapja; ha Simonyi Zsigmond több, mint Révai Miklós, sőt még annál is több, annyi mint Révay József «a lexikon munkatársa», s ha Révai Miklós igen csak annyi, mint Ábrámovitsch, a «zsargon-regény-irodalom megteremtője»; ha Szép Ernő több, mint Vargha Gyula; ha Balázs Béla annyi, mint Szász Károly, a püspök, s több, mint Beöthy Zolt; ha egy Jacob nevű francia író annyi, mint Bessenyei György s vagy négyszer akkora, mint Amade László; ha Révész Béla kétszer annyi helyet foglal el, mint Révai Miklós, Babits Mihály kétszer annyit, mint Berzsenyi, Csokonai, Kölcsey vagy Balassa Bálint, ha Molnár Ferenc helyigénye duplája a Szigligetiének s Erdős Renée háromszorosan őrli túl Berde Máriát.

Persze! a munkatársak csinálták becsülettel, ki hogy látta jónak a maga tiszta «esztétikai» szempontja szerint; s minthogy a régibb (= nem mai) magyar irodalom feldolgozója szerényebb volt a többinél, a magyar húzta a rövidebbet az idegen- s a régibb magyar a mai ma-

gyar (de nem mindenik!) mellett. Nem volt rőf a szerkesztő kezében!

Ez a viszony egyes cikkeken belül is hasonló módon érvényesült. A *Hasonlat*-ra nincs más példájuk (magyar lexikonban), csak Tóth Árpád egy Beaudelaire-fordítása s hogy magyar is legyen, hát Ady-ból egy idézet; *Népies stílus*-a van a lexikon szerint Móricz Zsigmondnak s Arany néhány elbeszélő költeményének is; a *Bírálat* címszó különbséget tesz szubjektív és objektív bírálat közt, arra felsorolja Wilde-ot, Anatole France-t, Kerr-t és Ignotust, de az objektívire egy lelket sem tud (vajjon Gyulai kritikája pedig nem az volna-e a cikk értelmében?); *Filológia* címen jeles külföldi neveket emlegetnek, magyart még csak tévedésből sem, egyetlen egyet sem, pedig Isten a megmondhatója, hogy volt egynéhány a javából s talán ma is van még!

Irodalomtörténet: szép kis cikk Lempický könyve alapján; végén kutyafuttában a magyar irodalomtörténet története is el van intézve; miért hogy Cwittinger (az első!) s Bod Péter még csak meg sincsen említve benne? *Irónia* címen Anatole France mellett Feleký Géza képviseli a magyarságot; az *Előszó* képviselői közt V. Hugo, Dumas és a Goncourt-testvérek egy-egy nevezetes elszava mellett a *Holnap*-é említetik (s valódi pech, hogy bár e gyűjteményt több cikkely bebalzsamozza, elfelejtették külön címszóval is felvenni); *Makáma* van, de Arany Jánoséről mitsem tud a lexikon; a *Decadenciáról* azonban nem csak annyit tud, hogy mi az; «essay-szerűleg» tudomásomra adatik róla az is, hogy a «hanyatló társadalom erkölcséinek, elfinomult érzékléséinek, esetleg ízlésbeli és érzéki perversitásainak őszinte és szubjektív kifejezése... kellő művészeti formába öntve ép oly jogos tárgyai az irodalomnak és a költészetnek, mint a klasszikus fénykorok objektíven előadott egyszerű, általános, természetes, egészséges érzelmei és érzéklései». S ha valaki azt kérdezné, ugyan mit törődik «a tiszta esztétikai szempont» a költészet tárgyával, azt felelhetem neki, hogy e cikkely alatt *Benedek* aláírás olvasható.

Nincs a lexikonban Magyar (vagy Nemzeti) versidom címszó: van Nyugateurópai vers; Népiesség, Népnemzeti irány nincs (pedig be sokat csúfolták ezt egyidőben a tiszta esztéták!); Dekadencia van; Népszava van; Fővárosi Lapok nincs, irodalmi lexikonban nincs szó az egyetlen irodalmi napilapról! Ady-Múzeum van; Petőfi-Múzeum

nincs; Freudizmus, Dadaizmus van; Pietizmus, Ellenreformatio nincs; Ágnes van, van t. i. Molière, Dickens Ágnes-e: «Ágnes asszony» nincs; Alfonz úr (a kitartott férfi típusa) van: Petur, Tiborc, Tempefői nincs; Szózat (hírlap) van: de Szózat (Vörösmarty Szózata) nincs; Bánk bán van, de csak, mint «tárgy» s jelentéktelen feldolgozóinak egész armadájában Katona József csak futólag nevezetik meg; Beöthy Zsolt legismertebb műve, iskolai Magyar Irodalomtörténete nincs megemlítve a maga helyén: Kodolányi Jánosnak még «sajtó alatt» levő munkáiról is tud a lexikon; Bartay András van: de hogy a Szózat és a Hímusz megzenésítése az ő kezdeményére történt, az nincs; Martinovics Ignác van: de ellene «irányítani» még a jellemét illető újabb kedvezőtlen megállapítás után sem siet a lexikon; Görgey Artur «szabadságharcunk nagytehetségű tábornoka»: Rákosi Jenő több: ő «új Zrínyi Miklósként» emelkedett fel a forradalom és gyűlölködés káoszában.

Mindez, bizonyára nem volt így kiterelve, csak épen így talált elsülni, mert a tiszta esztétikai szempontnak semmi köze sem volt mindez elvtelenséghez. Innen érthető az is, hogy némelyek csak írói nevükön szerepelnek, másoknak családi nevük is közöltetik. Igy pl. Balázs Béla van, de Bauer Herbert nincs, Hugó Károly van, de Bernstein Fülöp nincs. Mécs Lászlónál azonban a Martoncsik József családi név sem hallgattatik el.

Természetes, hogy mindezt csak a szerkesztő felelős, hiszen a munkatársak ellenkező tényekre is rámutathatnának; mondhatnák, hogy ime, Ignotusról én csak száraz adatokat közöltem, én meg Jászai Oszkáról szintén nem essay-t írtam, nem irányítottam, én Méhely Lajost, a tudós fajbiológust, nagy dícséretekkel méltattam, én pedig Bangha Pátérről egy rossz szót sem ejtettem, sőt szenvedélyes türelmetlenségét éleselméjű tudományossággal párosítottam. Mind igaz, de az olvasó már bizalmatlan s kitélik tőle, hogy ezeket a cikkeket egyenest a stich-próbát végző konzervatív olvasó számára készült mézesmadzagoknak minősíti: porhintésnek.

Hogy az újabb magyar irodalom minő tiszta esztétikai szempontú cikkelyben van ismertette a lexikonban, arról már több bíráló megemlékezett. Mily tisztán esztétikai pl. az a meg-

állapítása, mely szerint régi és új magyar irodalom közt az az alapvető különbség, hogy a réginek hazája a falu, az újé a város! Mily eréllyel intézte volt el Gyulai Pál e megkülönböztetést annak idején s mily határozottan képviselte ő a tiszta irodalmi szempontot, mely nem tárgy szerint osztályozza a költészetet! Elég az hozzá, hogy a cikk szerint Budapest is megteremtette immár a maga magyar nemzeti irodalmát. Ebben a tudatban büszkén olvashatjuk Gellért Oszkár, Szép Ernő, Füst Milán, Kemény Simon s mások nagy nemzeti neveit. Csak akkor hökkenünk meg, mikor a modern elbeszélők közül csak az egy Molnár Ferencről derül ki, hogy a város költője, míg Móricz Zsigmond és Szabó Dezső, jóllehet ők is a városi irodalom «közös nevezőjére» vezetendők vissza, mégis a falu költői.

Hogy a jelen irodalom (s benne a drámairodalom) némely igen jó neve meg sem említették e cikkelyben, azon már nem csodálkozhatunk, ha a városi esztétikára gondolunk. A falu és a város kategóriája után pedig minden jel szerint Európa következtén az esztétikai lajtorján, jól esik látnunk, hogy van írónk, aki majdnem odáig emelkedik: «Drámaíróink közt Szomory Dezső munkássága talán európai renaissance-át jelentené a színpadi irodalomnak . . . ha más nyelven írna». A más nem úgy értendő, hogy a magyaron kívül más nyelven; úgy sem, hogy ha már magyarul ír, hát helyes magyarsággal írna. Szomory nyelvéről valóban csak tiszta esztétikai szempontból ítélt ez a cikkely: agyonmes-

terkelt, minden áron zeneivé erőszakolt nyelvnek minősíti; arról azonban, hogy Szomory nyelve szántszándékkal, s kihívó módon rossz magyarságú, nemhogy felháborodó, de még csak konstatáló szava sincsen ennek az essay-zőnek.

Szóljunk-e többet is erről a lexikonról? Felsoroljuk-e a hiányzó címszókat, mint például Biblia-fordítások, Olesó Könyvtár, Magyar Könyvtár, Nyugat-Könyvtár, Nyelvemléktár, Régi Magyar Költők Tára, Monumenta, Benedek-, Cisztercita-, Domonkos-, Jezsuita-, Pálos-, Piarista- stb. szerzetes-rendek magyar irodalmi tevékenysége, Remény, Holnap, Vojtina, Ruzicska, Bihari, Lavotta János, Erkel, Rózsavölgyi (holott Lavotta Rezső, Szentirmay Elemér ott van), Descartes, Becker Fülöp Ágost, Hajnik, Wlassics, Paedagógia, Blaha Lujza (holott Jászai Mari ott van)?

Főlösképpen itt egyes cikkelyek hibáit, baklövéseit megemlítnünk, de fel vagyunk mentve az alól is, hogy más cikkelyeket (különösen idegen irodalmi érdekűeket) dicsérjünk. Ez a lexikon irányítani akar s elfogadható irányelveket nem tud megjelölni. Cégére esztétikai, valósága világnézeti; van szerkesztője, de az szabadjára eresztette munkatársait, mert vagy félvállról vette az erkölcsi felelősség terhét, vagy mert meg nem vallott céljával az egyezett jobban. Magyarul van írva, magyar közönséget akar irányítani, de éppen magyar szempontból leggyöngébb és megbízhatatlanabb.

Hajdu Elek.